

Teistik Kader Algısı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması

Ümit Horozcu¹

Öz

Bu çalışmada Teistik Kader Algısı Ölçeği'nin (TKAÖ) geçerlik ve güvenirlik analizine ilişkin bulgulara yer verilmektedir. Teistik Kader Algısı Ölçeği bireylerin gündelik hayatlarında karşılaştıkları olayların sorumluluğunu insanlara veya Allah'a atfetme durumlarını ölçmektedir. Nihai çalışma İstanbul'da yaşamakta olan 445 yetişkin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geçerliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi; güvenirliği ise Cronbach's Alpha, Spearman Brown iki yarı test korelasyonu teknikleri ile sınanmıştır. Yapılan analiz sonucunda güvenirlik katsayısı yüksek (Cronbach's Alpha .897, Spearman-Brown Coefficient .880 ve $r = 786$) ve geçerliği iyi düzeyde ($X^2 / df = 3.34$, RMSEA = 0.073, NFI = 0.97, NNFI = 0.97, CFI = 0.98, RMR = 0.050, SRMR = 0.044, GFI = 0.94, AGFI = 0.91) 12 maddeden oluşan tek faktörlü ölçeğe ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Kader • Teistik kader algısı • Özgür irade • Teizm • Ölçek geliştirmek

Development of Theistic Fatalism Scale: Reliability and Validity Study

Abstract

In this study Theistic Fatalism Scale's reliability and validity analyses are presented. The scale measures how people explain the affairs which they encounter in daily life. It asks whether they attribute these affairs and responsibility to people or to God. The data was collected from 445 adult participants who live in İstanbul. The analyses show that Theistic Fatalism Scale consists of 12 items and one dimension. And the scale is reliable (Cronbach's Alpha .897, Spearman-Brown Coefficient .880, $r = 786$) and valid ($X^2 / df = 3.34$, RMSEA = 0.073, NFI = 0.97, NNFI = 0.97, CFI = 0.98, RMR = 0.050, SRMR = 0.044, GFI = 0.94, AGFI = 0.91).

Keywords

Fate • Theistic Fatalism • Free will • Theism • Scale development

1 Ümit Horozcu (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı, Fatih 34080 İstanbul, Türkiye. Eposta: umit.horozcu@istanbul.edu.tr

Atrf: Ümit Horozcu, "Teistik Kader Algısı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması," *darulfunun ilahiyat* 29/1 (Haziran 2018): 9–24, <http://dx.doi.org/10.26650/di.2018.29.1.0101>

Extended Summary

This scale, which we named Theistic Fatalism Scale (TFS), measures how people explain the affairs which they encounter in daily life. It asks whether they attribute these affairs and responsibility to people or to Allah. TFS can be used on theists who believe in Allah and His continuous effects in daily life.

We developed TFS for two aims. First, is to see whether Turkish people bound up with Hanafi-Maturidi sect, explain daily affairs in accordance with their own sect or otherwise. Our second aim is to fulfill the need of a useful scale in the field of theology.

When we look at the history of İslam see the sect of Jabriyyah and Qadariyyah as two extreme fatality perspectives. Jabriyyah says that everything depends on Allah and people have no will and on the contrary the school of Qadariyya says that everything is in the hand of people and Allah doesn't intervene the actions of people. The sect of Motazilah also emphasizes the free will of people and their responsibilities, but it admits that people act with the power which created by Allah. Esh'ariyyah and Mâturidiyyah as two main sects of Ehl-i Sunnah are in the midcourse between fatality and free will. However Maturidiyyah believe in free will more than Eshariyyah, so Esh'ariyyah is closer to determinist line than Maturidiyyah. If we sort the sects from most determinist to most free will we put Jabriyyah in the first, Esh'ariyya to second, Maturidiyyah to third, Motazilah to fourth and Qadariyyah to the fifth position.

When we started to develop TFS we began with constituting a pool which consists of 36 items about livelihood (rıızq), death, marriage ect. We asked the view of kalam scholars from Theology Faculty of Istanbul University about those items. Then, according to their opinions, we revised some items or removed from the scale. Then we conducted the items three times (on 73, 78 and 74 persons) on the student from that faculty. For we find the reliability scores very well started the final practice of the scale. The participants are adults from 17 to 57 years old and 201 of them are males 244 of them are females. After this final practise we analysed the data with SPSS 21 and Lisrel packet programs.

We gave the participants some scenarios which people encounter in their daily life frequently, and demanded to scale from 1 to 5 as five-level-likert. The smallest score of scale is 20 and biggest score 100. 20 points indicate that the person is totally free will and ignore the effects of Allah in daily affairs, on the contrary 100 points indicate that the person is totally determinest and attribute everything to the will of Allah and give all responsibility to Him.

In the last factor analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin sampling adequacy value was calculated as .933 and the Bartlett Sphericity Test approximate Chisquare value was calculated as [$X^2= 2178.508$ p = .000]. By the exploratory factor analyses we saw that only one factor's eiguvalue is upper than 1 and this factor explains 47.6 percent of scale's total

variance. So TFS is a one dimensional and 12 itemed valid scale. Factor loadings of the scale items were between .545 and .683.

		Component Matrix	Communalities
1	If a workman has worked under unhealthy circumstances and died after catching illness	.747	.559
2	If in spite of doctor's warning about risks of pregnancy for the mother, the couple procreated a child and the mother died because of pregnancy	.742	.550
3	If a girl was forced by her father to marry with an unwanted boy involuntarily and is unhappy with this marriage	.737	.543
4	If a person has married with another person who has a chronic and risky disease purposely and then they encountered so many troubles because of the disease	.725	.526
5	If a parent has given their daughter marry with a schizophrenic man and the couple encountered many devastating problems because of the schizoprenia	.718	.516
6	If a married couple has procreated a lot of children when their financial means are low, and if they are suffering from the impossibilities and difficulties that poverty causes	.714	.509
7	Since the officer locked the fire escape, the people inside could not escape the fire and some of them lost their lives	.703	.494
8	If a teenager is separated from his family and relatives and addicted to drugs	.692	.479
9	If the parents allowed their child unable to swim to go to the sea with their swimming-savvy elders, and the child died of drowning	.673	.453
10	If a hard-working student has failed to answer questions that s/he knows because of excessive excitement and stress in the oral exam	.630	.397
11	If a newly-outgoing prisoner, in spite of struggling to stay away from the crime, has committed some crime and went to jail	.628	.395
12	If a girl is married to a poor young man despite the opposition of her father, and their financial means improved to a good level after the marriage	.545	.297

The indexes which obtained from the confirmatory factor analyses are as these: $X^2 = 180.58$, $Df = 54$, (P Value: 0.00, $X^2 / df = 3.34$), Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) 0.073, Normed Fit Index (NFI) = 0.97, Non-Normed Fit Index (NNFI) = 0.97, Comparative Fit Index (CFI) = 0.98, Root Mean Square Residual (RMR) = 0.050, Standardized Root Mean Residual (SRMR) = 0.044, Goodness of Fit Index (GFI) = 0.94, Adjusted Goodness of Fit Index (AGFI) = 0.91

Lastly, after exploratory and confirmatory factor analyses we calculated 12 itemed scale's reliability by Alpha and Split-Half tests. As the result Cronbach's Alpha which shows internal consistency is .897, Spearman-Brown Coefficient is .880. and correlation between two half is .786. all these findings means that TFS is a reliable and valid scale.

Teistik Kader Algısı Ölçeği'nin Geliştirilmesi: Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması

Müslümanlar için imanın altı şartından biri olarak sayılan ve diğer semavî dinlerin mensuplarının da sahip olduğu kader inancı, aynı zamanda dinî şüphe ve tereddütlerin en fazla yaşandığı konulardan biri durumundadır. Pek çok insan, başına gelen hadisenin ne kadarının Allah'ın kararı olduğu, ne kadarında kulun irade ve sorumluluğunun bulunduğu konusunda kararsız kalmaktadır. Şüphe ve tereddütlerin yoğun olarak yaşanması doğal olarak bir takım psikolojik sorunları beraberinde getirmektedir. Öte yandan özgür iradecilikle kadercilik arasında durulan nokta da bireylerin hayata bakışlarını, yaşam olaylarını değerlendirişlerini, dolayısıyla psikolojilerini etkilemektedir. Hal böyle olunca insanların kader algısının kadercilik-özgür iradecilik skalasının neresinde yer aldığı tespitini önem arz etmektedir. Ülkemiz açısından söyleyecek olursak, bu tespit, çoğunluğu Hanefî-Maturîdî olan Türk toplumunun, günlük yaşam olaylarını bu mezhebin kader inancına uygun şekilde değerlendirip değerlendirmedini de görmemizi sağlayacaktır. Öte yandan eğitim sistemimizin de bu tespitten elde edeceği çıkarımlar olacaktır. İlahiyat başta olmak üzere sosyal bilimler alanında öğrenci veya eğitimci olarak yer alan insanların kaderciliği mi yoksa özgür iradeciliği mi olduğunun bilimsel kriterlere göre incelenmesi işlevsel bir değere sahiptir. Bu nedenle geliştirdiğimiz Teistik Kader Algısı Ölçeğini bilim dünyasına sunarak Türk toplumunun kader algısını tespit etme hususundaki eksikliğe mütevazı da olsa bir katkı sunmayı amaçlıyoruz.

İngilizce literatür incelendiğinde onlarca kadercilik (fatalizm) ölçeğinin geliştirildiği görülmekteyse de² Türkçe'ye uyarlanmamış ölçeklerden istifade etme imkanı bulunmamaktadır. Türkçe literatüre baktığımızda ise doğrudan kaderciliği ölçen bir ölçek çalışmasına Kaya ve Bozkur'un imza attığını görüyoruz. 24 maddeden oluşan bu ölçek, “önceden belirlenmişlik”, “kişisel kontrol”, “batıl inanç” ve “şans” olmak üzere dört faktörden oluşmaktadır.³ Bir diğer ölçek ise Kart ve Güldü tarafından Türk toplumuna adapte edilen Özerk Benlik Yönetimi Ölçeğidir. İki alt boyutu olan 10 maddeli bu ölçeğin dini bağlamda değil daha çok kontrol odağı bağlamında hazırlanmış olduğunu söylemek mümkündür.⁴ Bu ölçek başka araştırmacılar tarafından *Kendi Kaderini Belirleme Ölçeği*

2 Lawrance D. Cohn, v.dğr., *Fatalism and Health Behaviour: A Meta-Analytic Review* (Mexico: Universidad Autonoma De Ciudad Juarez, 2015).

3 Alim Kaya ve Binaz Bozkur, “Kadercilik Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması,” *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, sy. 3 (2015): 935-946.

4 M.E. Kart ve Ö. Güldü, “Self Determination Scale: The Adaptation Scale,” *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, sy. 2 (2008): 187-200.

adıyla kullanılmıştır.⁵ Alanyazındaki konuyla doğrudan olmasa da dolaylı şekilde ilgili diğer ölçeklerin ise kontrol odağı bağlamında geliştirildiklerini söylemek mümkündür. Bunlardan biri, Rotter'in Dağ tarafından Türk toplumuna standardizasyonu yapılan *Kontrol Odağı Ölçeği*'dir. Bu ölçeğin alt boyutlarından biri de bir anlamda kadere bakışla ilgilidir. Ne var ki bu ölçekteki kadercilik alt boyutu “Bir şey olacaksa eninde sonunda olduğuna sık sık şahit olurum.” ve “Uzun vadede yaşamımızdaki kötü şeyler iyi şeylerle dengelenir.” şeklinde yalnızca iki maddeden oluşmakta⁶ ve bu iki madde doğrudan Allah'tan veya kaderden söz etmemektedir. Bir diğeri ise yine Dağ tarafından Rotter'in kontrol odağı ölçeğinden hareketle hazırlanan bir kontrol odağı ölçeğidir. Bu ölçekte kader algısının tespitine yönelik üç madde yer almaktadır.⁷

Kadercilikle ilgili olarak ilahiyat alanını ziyadesiyle ilgilendiren bu konu, bilhassa kelim ve fıkıh alanlarından araştırmacılar tarafından çokça çalışılmış olmakla birlikte, genellikle bunlar nasslara dayanan teorik çalışmalardır. Kelam Anabilim Dalı bünyesinde alan araştırması içeren çalışmalardan biri cezaevi mahkumlarının kader inancını⁸ diğeri ise bir ilimizin halkının kader inancını tespitiye yönelik olmak üzere iki adet yüksek lisans tezidir. Bu çalışmalarda, insanların kader inancı hakkında bilgi sahibi olmayı sağlayacak soruların sorulduğu görülmektedir. Ne var ki bu iki çalışmada bir ölçek kullanmak yerine araştırmacıların kuramsal açıdan amaçlarına hizmet edecek sorular sorulmuştur. Din psikologları başta olmak üzere empirik yöntemleri çokça kullanan din bilimcileri birkaç çalışmada kader algısını ölçen sorular kullanmış, ancak bunlar da kader inancını ölçmeye yönelik olarak hazırlanmış, psikometrik özellikleri yeterli bir ölçek kullanmamıştır. Şimdi bu çalışmalarda kader algısına dair soruların soruları burada kısaca zikretmekte yarar görüyoruz.

Söz konusu çalışmalardan biri Faruk Karaca'ya aittir. Karaca, kader algısıyla ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi ele aldığı bu çalışmada kader anlayışını ortaya çıkarmak üzere herhangi bir ölçek kullanmamış, bunun yerine bazı sorular sormuştur. Bu sorulardan biri “Sizce kader nedir?” şeklindedir. Katılımcılara bu soru karşısında bir taraftan kader anlayışını bir taraftan da bu anlayışın hangi mezhebin kader anlayışına uyduğunu tespit

5 Bk. Dilek Türkmen, “Yetiştirme Yurtlarında Kalan Gençlerin Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı İle Öz-Saygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi” (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012).

6 İhsan Dağ, “Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ)nin Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirlilik ve Geçerliği,” *Psikoloji Dergisi* 7, sy. 26, (Aralık 1991), 10-16.

7 İhsan Dağ, “Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek Geliştirme ve Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması,” *Türk Psikologları Derneği* 17, sy. 49, (2002), 77-90.

8 Yusuf Katırcı, “Cezaevi Mahkumlarının Kader Anlayışı: Ferizli L Tipi Cezaevi Örneği” (Sakarya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

etmeye yönelik üç seçenek verilmiştir. Bunlardan biri Cebriyye mezhebinin anlayışını yansıtan “Rüzgârın önündeki yaprak gibiyiz, ne tarafa eserse oraya gideriz.”, diğeri Mutezile mezhebinin anlayışını yansıtan “*Herkes kendi kaderini kendi yazar.*”, bir diğeri ise Ehl-i sünnet inancını yansıtan “Kader kişinin istediği şeyi Allah’ın takdir etmesiyle oluşan şeydir. Ancak bazı şeyler vardır ki (deprem, sel, ölüm vs) bu konuda insanların istekleri bir şeyi değiştirmez.” şeklindeki ifadelerdir. Bir başka soru ise “*Başarmak her zaman elinizde mi?*” şeklindedir. Buna cevaben de “hiçbir zaman”, “bazen”, “genellikle” ve “her zaman” seçenekleri verilmiştir. Bu araştırmadaki bir diğeri soru ise “Tüm çabalarınıza rağmen başaramazsanız ne yaparsınız?” şeklindedir. Buna da “daha fazla çalışmam gerek” şeklindeki kul iradesini vurgulayan; “nasip değilmiş, diğeri sefere” şeklinde hem kaderi hem de kul iradesini vurgulayan seçeneklerin yanı sıra isyanı veya teslimiyeti vurgulayan seçenekler verilmiştir. Bir diğeri soru ise “Olayların gidiş yönünü asıl belirleyen kimdir?” şeklindedir. Bu soruya ise, “İnsan”, “Allah” ve “Sosyal hayat” seçenekleri verilmiştir. Karaca, bu sorularla katılımcıların kader anlayışlarına dair bir tespitte bulunup, bu tespitlerini araştırmanın diğeri bileşenlerine dair sonuçlarla ilişkilendirmiştir.⁹

Konuya ilişkin yapılan bir diğeri çalışma ise Kartopu’ya aittir. Kartopu, kader anlayışının durumluk ve sürekli kaygı düzeyine etkisini araştırdığı bu çalışmada Karaca’nın yukarıda sözünü ettiğimiz soruları ile Coşğun ve Kandemir’in sorularını kullanmıştır ve “Hayır ve şer Allah’tandır.” ifadesine karşılık katılımcılardan “Hiç katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Katılıyorum” ve “Tamamen katılıyorum” seçeneklerinden birini tercih etmeleri istenmiştir. Yine kader anlayışının tespitine yönelik olarak, katılımcılardan kadere atıf yapıp yamamaya göre “İnsan akıllı, şuurlu ve irade sahibi bir varlıktır. Bu sebeple kendi kaderini kendi çizer.”, “İnsan kendisine verilen akıl ve irade sayesinde kaderine bir miktar yön verebilir. Ama yine de elinde olmayan bazı hususlar vardır.” ve “İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın alınaya yazılmış olan kaderi değiştiremez.” şeklindeki üç ifadeden birini tercih etmesi istenmiştir. Afetlerin kaynağına dair soruda ise “Tanrı”, “insan” ve “tabiat” seçeneklerinden birinin tercih edilmesi istenmiştir. Öte yandan katılımcılara bir de “İnsanların yaptıkları hataları, kadere yüklemelerinin sebebi sizce nedir?” sorusu sorulmuş, buna karşılık da “sorumluluktan kaçma arzusu”, “kolaycılık ve tembellik”, “kader konusundaki yanlış inanışları” ve “fikrim yok” seçenekleri verilmiştir. Çalışmada kader anlayışını tespite yönelik sorular bu şekildedir.¹⁰

9 Faruk Karaca, “Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma,” *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 19, sy. 3, (2006), 479-489.

10 Saffet Kartopu, “Kaygının Kader Algılarıyla İlişkisi,” *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 3, (2013), 238-260.

Son olarak Kara, yüksek lisans çalışmasında öğrenilmiş çaresizlik olgusuyla kader inancını ilişkilendirdiği, empirik yöntemle gerçekleştirdiği bir araştırmaya imza atmıştır. Kara bu çalışmada kader anlayışını tespit etmek üzere anketinde “Kader inancınız aşağıdaki maddelerden hangisine uygundur?” şeklinde tek bir soru kullanmıştır. Bu soruya cevaben “Kaderim Allah tarafından belirlenmiştir.”, “Kaderimi benim seçim ve davranışlarım oluşturur.”, “Kaderim benim seçimlerimin Allah tarafından da uygun görülüp gerçekleşmesiyle oluşur.”, “Kader ve benzeri dini inançlarım yoktur.” seçenekleri verilmiş, katılımcılara bir de bunlar dışında bir düşünceye sahiplerse onu yazacakları boşluk verilmiştir.

Görüldüğü üzere din psikolojisi alanında kader inancı çeşitli değişkenlerle ilişkili olarak çalışılmış olsa da hiçbirinde bu konuya mahsus bir ölçek kullanılmamıştır. Bu durum, sağlıklı bir kadercilik ölçeğinin saha açısından bir ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır.

Mezhepler ve Kader Anlayışına Genel Bakış

TKAÖ'yü geliştirme fikrimizin oluşmasında çeşitli mezheplerin bu konuya bakış açılarının da belli ölçüde etkili olduğunu belirtmeliyiz. Bu sebeple detaylara ve kavram tartışmalarına girerek kelâm dersi verme cüretkârlığı göstermekten kaçınmak suretiyle mezheplerin düşüncelerini ana hatlarıyla kısaca hatırlatmakta yarar görüyoruz.

Çeşitli İslam mezhepleri incelendiğinde, kader anlayışı bakımından beşli skalanın varlığı dikkat çekmektedir. Öyle ki bu skalanın bir ucunda her şeyin Allah'ın iradesine bağlı olduğunu, kulun ise fiillerinde hiçbir iradesinin bulunmadığı inancını benimseyen Cebriyye, diğer ucunda ise kulun tüm fiillerinin sorumlusunun bizzat kulun kendisi olduğunu, Allah'ın iradesinin kulun fiilleriyle ilişkisinin bulunmadığını benimseyen Kaderiyye mezhepleri bulunmaktadır. Kaderî anlayışa göre, insan tam ihtiyâr sahibidir, kendine mahsus bir kudret ve iradesi vardır. Binaenaleyh insan işlerin bizzat yaratıcısıdır. Kısacası kaderî anlayışta geleneksel olarak kullanılan, “yazgıda ne varsa onun yaşanması” anlamındaki kader, hiçbir şekilde kabul edilmemektedir.¹¹ Mutezile mezhebi de kul sorumluluğunu ve özgür iradeyi önemli şekilde vurgulamaktadır. Haddizatında Mutezile'nin bu kader yaklaşımı nedeniyle Kaderiyye olarak da isimlendirilmesi söz konusudur.¹² Bu mezhep, kulun kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu kabul etmek suretiyle kaderî

11 Kaderiyye mezhebi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: İlyas Üzüm, “Kaderiyye,” *TDV İslam Ansiklopedisi* 24, (2001): 64-65.

12 Ömer Aydın, “İnsan Fiilleri,” içinde *Sistemantik Kelam*, ed. Ömer Aydın (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 246.

anlayışı benimsiyor olmakla birlikte, bu işleri Allah'ın kendisinde yarattığı kudretle yaptığını söyleyerek de bu anlayışın dışına çıkmaktadır. Kaderciliği kabul etmemek konusunda oldukça keskin kabul edilebilecek bu düşüncelerin temelinde, iradesi bulunmayan insanın Allah tarafından sorumlu tutulmasının Allah'ın adalet ve hikmetine uygun olmayacağı anlayışı vardır.¹³ Bu anlayışın tam karşısında Cebriyye mezhebi bulunmaktadır. Ehl-i sünnet kelimcilerinin çoğunluğuna göre insanlara ait fiillerin, kendilerinin hiçbir etkisi olmaksızın yalnız ilahi irade ve kudretin tesiriyle gerçekleştiğini ve insanların gerçek anlamda herhangi bir fiil sahibi olmadıklarını iddia edenlere Cebriyye denilir.¹⁴ Ehli Sünnet'in iki temel mezhebinden Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'nin adı geçen üç mezhebe kıyasla kadercilikle özgür iradecilik arasında orta yolu tutturdıkları söylenebilir. Ancak Mâtürîdiler Allah'ın mutlak iradesini kabul etmekle birlikte insanın da iradesi olduğunu savunurlarken,¹⁵ Eş'ariyye'nin bu skalada kaderci çizgiye biraz daha yakın olduğu düşünülmektedir.¹⁶ Eş'arîlerin insanın kesbini daha çok Allah'ın yaratmasına bağlı kıldığı için insanın özgürlüğüne herhangi bir etkinlik alanı bırakmadığı ifade edilmektedir.¹⁷ Bu durumda en kaderci anlayıştan en özgür iradeciye doğru kabaca bir sıralama yapılacak olursa; birinci sıraya Cebriyye'yi, ikinci sıraya Eş'ariyye'yi, üçüncü sıraya Mâtürîdiyye'yi, dördüncü sıraya Mûtezile'yi ve beşinci sıraya Kaderiyye'yi yerleştirmek yanlış olmaz.

Teistik Kader Algısı Ölçeği

Kullanılan yöntem ve teknikler.

Ölçeğin geçerliğini belirlemek üzere açımlayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi; güvenilirliğini belirlemek amacıyla Cronbach'a Alpha iç tutarlılık katsayısı, Spearman Brown iki yarı test korelasyonu yöntem ve tekniklerine başvurulmuştur. Güvenirlilik analizi ve açımlayıcı faktör analizi SPSS 21, LISREL 9.2 paket programlarıyla yapılmıştır.

13 Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Çelebi, "Mutezile," *TDV İslam Ansiklopedisi* 31, (2006): 391-401.

14 İrfan Abdulhamit, "Cebriyye," *TDV İslam Ansiklopedisi* 7, (1997): 205; Aydın, *Sistemik Kelam*, 205.

15 Aydın, *Sistemik Kelam*, 217.

16 Eş'arîlerin bir bütün olarak toptan aynı şeyi dile getirdiklerini söylemek mümkün görünmemektedir. Örneğin Bâkîlânî ve Cüveynî gibi Eş'arî Kelâmîcılar Eş'arîlerin genel tutumundan farklı bir söylem geliştirmeye çalışmışlardır. Bk. Fikret Soyal, "Eş'arîlik," içinde *Kelam Tarihi*, ed. Ramazan Yıldırım (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 246.

17 İsmail Bulut, "Kader-Engellilik İlişisine Kelami Bir Yaklaşım," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 45, (2015): 27. Kul iradesi konusunda Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye mezheplerinin kıyası için bk. Şehit Oral, "Beşer İradesi Hakkında Mâtürîdiyye Mezhebi," *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 2, sy. 3-4, (1963): 14-16.; ayrıca bk. Arif Yıldırım, "İlahi ve Beşeri İradenin Bir Arakesiti ve Bir Risale," *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, sy. 26, (2006): 202-211.

Amaç ve isimlendirme.

Ölçek, insanların bu dünyada başına gelen işlerin kulun mu yoksa Allah'ın mı eseri olduğuna, bir başka ifadeyle kul faktörüyle mi yoksa Allah ile mi açıklandığına yahut irade ve sorumluluğun ne oranda kulda ve ne oranda Allah'ta olduğuna dair kanaati ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle ölçek, yalnızca Allah'ın varlığına ve âleme tasarrufunun bulunduğu inananlar için hazırlanmıştır. Âlemin yaratıcı olmaksızın kendiliğinden ortaya çıktığına inanan ateistler, Allah'ın âlemi bir kez yarattıktan sonra bir daha işe müdahale etmediğine inanan deistler vb. kimseler için ölçeğin işlevi bulunmamaktadır. Bu nedenle de ölçek, Teistik Kader Algısı Ölçeği (TKAÖ) olarak isimlendirilmiştir.

Süreç ve nihâî uygulama.

TKAÖ'nün ortaya çıkışı yaklaşık iki yılı alan bir çalışma sürecinin arkasından gerçekleşmiştir. Öncelikle mevcut ana mezheplerin kader ve özgür irade konusunda benimsedikleri inançlar tespit edilmiştir. Çalışmanın kelâm ilmini ilgilendiren bu kısmı, yazarın İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yürütmekte olduğu psikoloji atölyesine devam eden öğrencilerle birlikte yürütülmüştür. Yukarıda ifade edildiği gibi mezheplerin kader anlayışının kabaca beş temel eğilim kümesine sahip olduğu görülmüştür. Bu nedenle günlük hayatta sıklıkla karşılaşılabilecek çeşitli olaylarda kişinin; tamamen özgür irade (1), büyük ölçüde özgür irade (2), kısmen özgür irade ve kısmen kader (3), büyük ölçüde kader (4) ve tamamen kader (5) seçeneklerinden birini tercih edeceği kanaatine varılmıştır. Bu, aynı zamanda, insanların özgür iradeci mi yoksa kaderci mi olduğunu belirlemeyi, bir başka ifadeyle kader anlayışının yukarıda sözü edilen mezheplerden hangisine yakın olduğunu tespit etmeyi sağlayacak bir ölçek geliştirmek anlamına da gelmektedir.

Mezheplerin anlayışları ve kadercilik veya özgür iradecilik skalası bu şekilde ortaya çıkarıldıktan sonra, buna uygun soruların (ifadelerin) yazımına geçilmiştir. Atölyede kaderci yahut özgür iradeci anlayışın açığa çıkarılabileceği konular ve bu konulara ilişkin olarak sorulabilecek soruları ortaya çıkarmak üzere toplamda 4 haftayı bulan yaklaşık 16 saatlik bir grup çalışması gerçekleştirilmiştir. Sonuçta evlilik, rızık, sağlık, okul başarısı, iş başarısı gibi konularda toplam 36 sorudan oluşan bir havuz oluşturulmuştur. Bu sorular İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde görev yapmakta olan Kelâm Anabilim Dalı hocalarının ve başka branşlardan ilahiyatçıların görüşüne sunulmuştur. Hocaların eleştirileri doğrultusunda soruların bir kısmı elenmiş, bir kısmı da revize edilmiştir. Sonrasında bu form yaklaşık birer aylık arayla birincisi 70, ikincisi 78 ve üçüncüsü 74 kişi olmak üzere üç kez İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır. Bu çalışmaların her birinde yapılan güvenirlilik analizlerinden yüz güldürücü sonuçlar elde edildiği

görülünce, son değerlendirmenin ardından 30 maddeden oluşan nihaî uygulama 2017 yılı Ekim-Kasım aylarında gerçekleştirilmiştir.

Nihai çalışmanın katılımcılarının yaklaşık yarısı kâğıt formları doldurmak, diğer yarısı ise ölçeğin bilgisayar ortamında bir program maharetiyle düzenlenen formunu e-mail veya WhatsApp üzerinden kendilerine ulaştırılan link vasıtasıyla doldurmak suretiyle çalışmaya katkı sağlamıştır. Gerek kâğıt formların gerekse dijital formun doldurulmasının ortalama 16 dakika sürdüğü görülmüştür. Uygulama sonrasında elde edilen veriler üzerinde yapılan geçerlik ve güvenilirlik analizleri neticesinde ölçekteki 18 madde çıkartılarak tek boyutlu 12 maddelik Teistik Kader Algısı Ölçeği elde edilmiştir.

Katılımcılar.

Araştırmanın katılımcıları 17 ile 57 arasında değişen (ortalama 33) bireylerdir. Katılımcılar İstanbul'daki 3 İmam-Hatip Lisesinde ve 2 Anadolu lisesinde görev yapmakta olan öğretmenlerin, Üsküdar ve Fatih ilçelerinde İSMEK kurslarına devam eden kursiyerlerin ve bir hastanenin sağlık personelinin oluşturduğu 201'i erkek, 244'ü kadın olmak üzere 445 yetişkindir.

Derecelendirme sistemi.

Katılımcılara kader algılarını belirlemek üzere günlük yaşamda sıkça rastlanan çeşitli durumlar verilmiş, kendilerinden beşli Likert tipi derecelendirme yapmaları istenmiştir. Örneğin "Bir öğrencinin kazandığı yüksek puanlı bölümün popüleritesi ve iş imkanları onun mezun olduğu dönemde azalmışsa bu durumu", ifadesine karşılık "Tamamen insan faktörüyle açıklarım." (1 Puan), "Büyük ölçüde insan faktörüyle açıklarım." (2 Puan), "Kısmen insan faktörüyle kısmen de Allah ile açıklarım." (3 Puan), "Büyük ölçüde Allah ile açıklarım." (4 Puan), "Tamamen Allah ile açıklarım." (5 puan) seçenekleri verilmiştir. Ölçekten alınacak en düşük puan 20 ve en yüksek puan 100'dür. Alınacak 20 puan kişinin tamamen özgür iradeci olup, insanın başına gelen her şeyden insan faktörünü sorumlu tuttuğunu gösterirken; 100 puan, başa gelen işlerde irade sahibi olanın yalnızca Allah olduğuna işaret etmektedir. Ölçekteki tüm maddeler düz olarak yer almakta, bu nedenle ters çevirmek suretiyle hesaplamaya hacet bulunmamaktadır.

Bulgular¹⁸

Geçerliğe Ait Bulgular

Elde edilen verilerin faktör analizine uygun olup olmadığı, Bartlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlik testi ile hesaplanmıştır. 445 katılımcıdan elde edilen verilerle yapılan analizde KMO değeri .933 çıkmıştır. Bu değer aynı zamanda örneklemin faktör analizi için yeterli olduğu anlamına da gelmektedir. Barlett testi sonucunda da kay kare değeri anlamlı bulunmuştur [$X^2= 2178.508$ $p = .000$]. Bu değerler, örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli ve ölçeğin faktör çıkartmak için uygun olduğunu göstermektedir.¹⁹

Tablo 1

Açıklanan Toplam Varyans Tablosu

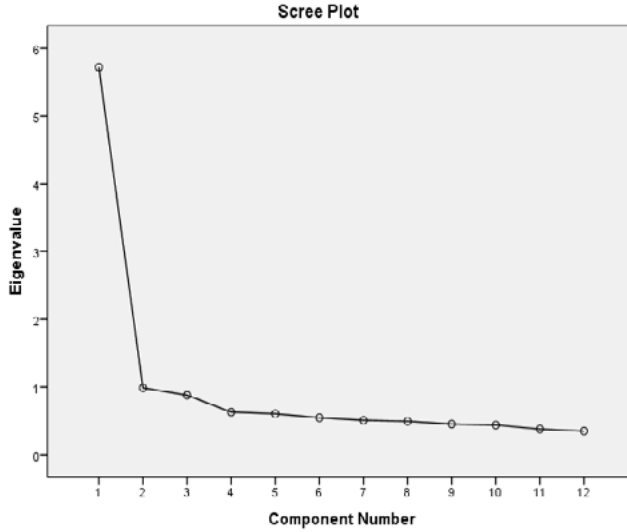
Bileşenler	Başlangıç Öz Değerleri			Döndürülmüş Kareli Yüklerin Toplamı		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	5.718	47.652	47.652	5.718	47.652	47.652
2	.987	8.226	55.878			
3	.879	7.327	63.205			
4	.631	5.256	68.461			
5	.606	5.054	73.515			
6	.547	4.560	78.075			
7	.509	4.242	82.317			
8	.495	4.127	86.445			
9	.454	3.786	90.231			
10	.440	3.667	93.898			
11	.380	3.169	97.068			
12	.352	2.932	100.000			

Yapılan faktör analizinde faktör yükleri düşük olan veya zayıf bir şekilde dağılan 18 madde analiz dışı bırakılmıştır. Toplam Varyans (Total Variance) tablosunda görüldüğü üzere öz değeri (eigenvalue) 1'in üzerinde olan yalnızca 1 faktörün bulunduğu ve bu tek bir faktörün ölçeğin toplam varyansının %47.6'sını açıkladığı tespit edilmiştir ki sosyal bilimlerde geliştirilen tek faktörlü ölçeklerde faktörün toplam varyansın%30'unu açıklaması yeterli kabul edilmektedir.²⁰ Bu da TKAÖ'nün tek faktörlü ve geçerli bir ölçek olduğunu göstermektedir.

18 Tüm güvenirlilik ve geçerlik analizlerinde Ömay Çokluk, Güçlü Şekercioğlu, Şener Büyüköztürk, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012); Şener Büyüköztürk, *Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012); Donna Harrington, *Confirmatory Factor Analysis*, (United Kingdom: Oxford University Press, 2009) referans alınmıştır.

19 Çokluk, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*, 219.

20 Çokluk, *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*, 227.

Şekil 1. Yamaç Birikinti Grafiği (Eigenvalue: Özdeğer; Component Number: Bileşen Sayısı)

Ölçeğin tek faktörlü bir yapıya sahip olduğunun bir başka göstergesi, faktör yapısı dağılım çizelgesinde (Şekil 1) görüldüğü üzere, grafiğin birinci yamacın ardından plato yapmasıdır.

Tablo 2

Bileşenler Matrisi (Component Matrix) ve Ortak Varyans (Communalities) Tablosu

		Bileşenler	Ortak
		Matrisi	Varyans
1	Bir işçi sağlıksız yaşam koşullarında çalışmış ve bu ortamdan hastalık kapıp yaşamını yitirmişse bu durumu	.747	.559
2	Doktor hamileliğin anne için hayati risk taşıdığını söylediği halde çift, çocuk yapmaya kalkmış ve hamilelik nedeniyle anne hayatını kaybetmişse bu durumu	.742	.550
3	Babasının baskısıyla istemediği biriyle evlenmek zorunda kalan bir kız, evliliğinde mutsuz ise bu durumu	.737	.543
4	Kişi, ileride bakıma muhtaç hale getirme ihtimali yüksek ve kronik bir hastalık sahibi adayla bunu bilerek evlenmiş ve hastalık nedeniyle başına türlü sıkıntılar gelmişse bu durumu	.725	.526
5	Bir ebeveyn kızını bile bile şizofreni hastası bir adamla evlendirmiş ve evlilikte şizofreniden kaynaklanan yıkıcı durumlar yaşanmışsa bu durumu	.718	.516
6	Evlü çift, maddi imkanları dar olduğu halde çok sayıda çocuk yapmış ve fakirliğin neden olduğu türlü imkansızlıklar ve sıkıntılar yaşıyorsa bu durumu	.714	.509
7	Görevli yangın merdivenini kilitlediği için içeridekiler yangından kaçamamış ve birileri hayatını kaybetmişse bu durumu	.703	.494
8	Bir genç, aile ve akrabalarından kopup uyuşturucu bağımlılığına yakalanmışsa bu durumu	.692	.479
9	Anne baba, yüzme bilmeyen çocuğunun yüzme bilen büyükleriyle denize gitmesine izin vermiş ve çocuk boğularak ölmüşse bu durumu	.673	.453

Tablo 2

Bileşenler Matrisi (Component Matrix) ve Ortak Varyans (Communalities) Tablosu

	Bileşenler Matrisi	Ortak Varyans
10 Çalışkan bir öğrenci sözlü sınavda aşırı heyecan ve strese kapılıp bildiği soruları bile cevaplayamamış ve bu nedenle başarısız olmuşsa bu durumu	.630	.397
11 Hapisten yeni çıkmış biri, suçtan uzak durmak için çok çabaladığı halde bir şekilde yine suç işleyip hapse girmişse bu durumu	.628	.395
12 Kız, babası uzun süre karşı çıktığı halde ısrar edip fakir bir gençle evlenmiş, evlilik sonrasında maddi imkanları iyi bir düzeye gelmişse bu durumu	.545	.297

Tabloda görüleceği üzere, tek faktörlü yapının tespitinin ardından yapılan analizde ölçek maddelerinde .545 ile .683 arasında değişen oldukça kabul edilebilir faktör yük değerleri elde edilmiştir. Ortak Varyans değerleri .297 ile .559 arasında değişmektedir.

Tablo 3

Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçlarını Gösteren Tablo

X ² /df	RMSEA	NFI	NNFI	CFI	RMR	SRMR	GFI	AGFI
3.34	0.073	0.97	0.97	0.98	0.050	0.044	0.94	0.91

Tabloda da görüleceği üzere, $X^2 = 180.58$, $Df = 54$, P Value: 0.00, $X^2 /df = 3.34$,²¹ Yaklaşık Hataların Ortalama Kare Kökü (Root Mean Square Error of Approximation-RMSEA)= 0.073²², Normlaştırılmış Uyum İndeksi (Normed Fit Index – NFI = 0.97²³, Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (Non-Normed Fit Index - NNFI) = 0.97²⁴, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (Comparative Fit Index -CFI) = 0.98²⁵, Kök Ortalama Karekökü (Root Mean Square Residual -RMR) = 0.050²⁶, Standart Ortalama Kalanların Karekökü (Standardized Root Mean Residual-SRMR) = 0.044²⁷, Uyum İyiliği İndeksi (Goodness of Fit Index - GFI) = 0.94,²⁸ Düzeltilmiş Uyum İyiliği İndeksi (Adjusted Goodness of Fit Index - AGFI) = 0.91²⁹ olarak tespit edilmiştir.

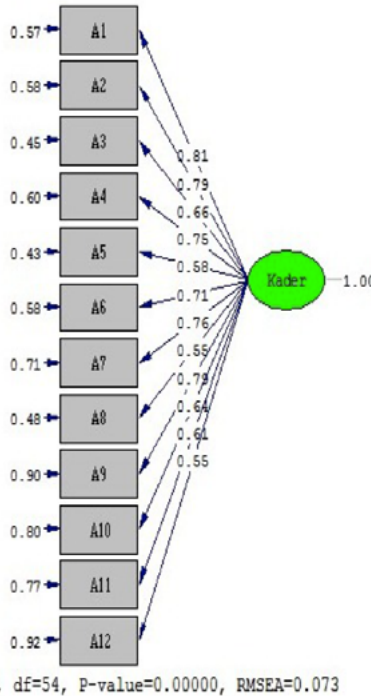
Güvenirlilik Analizi

- 21 .3'ün altında olması mükemmel, .5'in altı orta düzey uyum.
- 22 .05'ten küçük olması mükemmel, 0.08'den küçük olması iyi uyum.
- 23 .95'in üzerinde olması mükemmel uyum.
- 24 .95'in üzeri mükemmel uyum.
- 25 .95'in üzeri mükemmel uyum.
- 26 .05'in altı mükemmel uyum.
- 27 .05'in altı mükemmel uyum.
- 28 .95'dan büyük olması mükemmel, .90'dan büyük olması iyi uyum.
- 29 .95'dan büyük olması mükemmel, .90'dan büyük olması iyi uyum

Açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle 12 maddeye indirilen ölçek, son olarak güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Ölçeğin homojen bir yapıya sahip olup olmadığını, bir başka ifadeyle iç tutarlılığını gösteren Cronbach's Alpha katsayısı .897 bulunmuştur. Bu değer, ölçeğin kendisinden beklenen ölçümü yapabileceğinin bir göstergesidir. Güvenirlik tespiti için bir de yarıya bölme (split-half) tekniği kullanılmıştır. Bu test sonucunda ise iki yarı arasındaki korelasyon katsayısı $r = .786$ ve Spearman-Brown Coefficient değeri .880 olarak tespit edilmiştir ki bu değerler ölçeğin oldukça yüksek bir güvenilirlik katsayısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç

Allah'ın varlığına ve âleme etki ettiğine inanan insanlar, günlük yaşamında karşılaştığı birçok durumda bazen Allah'a bazen ise insan faktörüne yüklemeler yapmakta, bir başka ifadeyle olay ve durumları kaderci yahut özgür iradeci olarak yorumlamaktadır. Bilişselci psikologların da benimsedikleri gibi, davranışların temel nedenleri davranış sahibinin bilinçli veya bilinçli olmayan düşünceleri olduğu fikrinden hareketle, kaderci yahut özgür iradeci yorumun farklı duygusal ve davranışsal sonuçları elbette olacaktır. Bu sâikle geliştirilen Teistik Kader

Şekil 2. Kader Anlamlılık Dağılımı

Algısı Ölçeği, 12 maddeli, tek faktörlü, güvenilir ve geçerli bir ölçektir. Ölçeğin güvenirliliğini gösteren Cronbach's Alpha katsayısı .897, Spearman-Brown Coefficient katsayısı .880 ve korelasyon katsayısı = .786 olarak tespit edilmiştir. Geçerlik analizi kapsamında yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktörün toplam varyansın yüzde 47.6'sını açıkladığı tespit edilmiştir. Sosyal bilimler alanında geliştirilen tek faktörlü ölçeklerde toplam varyansın yüzde 30'unun açıklanmasının yeterli olduğu kabul edildiği düşünülürse, ölçeğin tek faktörlü yapısının oldukça uygun olduğu anlaşılacaktır. Son olarak doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum indeksleri $X^2 / df = 3.34$, RMSEA= 0.073, NFI = 0.97, NNFI = 0.97, CFI = 0.98, RMR = 0.050, SRMR = 0.044, GFI = 0.94 ve AGFI = 0.91 şeklindedir. Tatmin edici olduğunu söyleyebileceğimiz bu değerler, TKAÖ'nün Türkiye'de kaderciliği güvenilir ve geçerli bir şekilde ölçen sağlıklı bir ölçek olduğunu göstermektedir.

Kaynakça/References

- Aydın, Ömer. "İnsan Fiilleri." İçinde *Sistemik Kelam*, editör Ömer Aydın, 205–260. İstanbul: İşaret Yayınları, 2011.
- Bulut, İsmail. "Kader-Engellilik İlişisine Kelami Bir Yaklaşım." *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 45 (2015): 20–51.
- Büyüköztürk, Şener. *Veri Analizi El Kitabı: İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2012.
- Cohn, Lawrence D. v.dğr. *Fatalism and Health Behaviour: A Meta-Analytic Review*. Mexico: Universidad Autonoma De Ciudad Juarez, 2015.
- Çokluk, Ömay, Şekercioğlu, Güçlü ve Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik*. Ankara: Pegem Akademi, 2012.
- Çelebi, İlyas. "Mutezile." *TDV İslam Ansiklopedisi* 31, (2006): 391–401.
- Dağ, İhsan. "Rotter'ın İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ)nün Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirlilik ve Geçerliliği." *Psikoloji Dergisi* 7, sy. 6, (Aralık 1991): 10–16.
- Dağ, İhsan. "Kontrol Odağı Ölçeği (KOÖ): Ölçek Geliştirme ve Güvenirlilik ve Geçerlik Çalışması." *Türk Psikologları Derneği* 17, sy. 49, (2002): 77–90.
- Harrington, Donna. *Confirmatory Factor Analysis*, United Kingdom: Oxford University Press, 2009.
- Karaca, Faruk. "Kader Algısı-Ruh Sağlığı İlişkisi Üzerine Empirik Bir Araştırma." *İslami Araştırmalar Dergisi* 19, sy. 3, (2006): 479–489.
- Kart, Müge Ersoy ve Güldü, Özgür. "Self Determination Scale: The Adaptation Scale." *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 41, sy. 2, (2008): 187–200.

- Kartopu, Saffet. “Kaygının Kader Algılarıyla İlişkisi.” *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, sy. 3, (2013): 238–260.
- Katırcı, Yusuf. “Cezaevi Mahkumlarının Kader Anlayışı: Ferizli L Tipi Cezaevi Örneği.” Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Kaya, Alim ve Bozkur, Binaz. “Kadercilik Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması.” *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 11, sy. 3, (2005): 935–946.
- Oral, Şehit. “Beşer İradesi Hakkında Mâturidiyye Mezhebi.” *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 2, sy. 3-4, (1963): 14–16.
- Soyal, Fikret. “Eş’arilik.” İçinde *Kelam Tarihi*, editör Ramazan Yıldırım, 213–250. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.
- Türkmen, Dilek. “Yetiştirme Yurtlarında Kalan Öğrencilerin Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı ile Öz-saygı Düzeylerinin Değerlendirilmesi.” Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Üzüm, İlyas. “Kaderiyye.” *TDV İslam Ansiklopedisi* 24, (2001): 64–65.
- Yıldırım, Arif. “İlahi ve Beşeri İradenin Bir Arakesiti ve Bir Risale.” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 26, (2006): 202–211.